

բանութեանց ներկայացուցիչներն անգամ կը համակէ սարսուռով, անոնց գէմքէն կախելով պշուցման խառնուած հիացումի վարչամակը:

Տրդատի մկրտութեան, իւր Վերապի, Վարագայ խաչի և խաչ Վերացի նկարները նոյն հանգիստութեամբ կը ստանան քառորդէ մը իրենց օծումը, սրբազործուելով այս անգամ Միաբանութեան երէց անդամներու կողմէ: Ներքին բայց մարդկային զգացումէ մը տարուած պիտի փափաքէի այդ պահուն ըլլալ մին այդ երիցադոյններէն բաժին մը ունենալու համար այդ արարողութեան մէջ, եթէ, եկեղեցւոյ անկեան մէջ նշմարած չըլլայի սկիւռէթը այդ նկարները երկնող պատուական նկարիչին, շրջապատուած իր համեստ ընտանիքով:

Ինծի պէս շատեր, եթէ նկատեցին, հաւանաբար զգացին բացառիկ ապրումը ժողովուրդին մէջէն այդ խումբին, որոնք աւելի խորունկցած աչքերով կը թափէին գոհարը արցունքին, հաւանաբար մտաբերելով եւ իրենց աչքին առջեւ գծելով ամբողջ շարանը այն հաւատացեալներուն և զօսաշրջիկներուն, որոնք պիտի գան ու անցնին դարերով անոնց առջեւէն ու ընեն ծունկ մը աղօթք իրենց ալ հոգիներուն համար:

Երբ սա պահուս հիացումով շաղախուած կը մտաբերեմ հին գրչադիր մանրանկարիչները ու աչքիս առջեւ կը պատկերեմ հոյլը բոլոր ինծի պէս մտածողներուն, ես այժմէն՝ օրհնողը կ'ըլլամ այն մատներուն, որոնք կերտողը եղան այդ երկնայարդար պատառներուն. հիացողը կ'ըլլամ այն հանճարին, որ մարմին տուաւ չքնաղ այս տեսարաններուն:

Երանի այնմ, որ ունի զաւակ ի Սիոն, կ'ըսէ սաղմոսերգուն: Ու ես կ'ըսեմ, երանի այն հանճարին, որ իր տաղանդէն մաս մը ունի Սիոնի բարձունքին:

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի:

Յ. ՎՐԴ. ՄՈՒՇԵԱՆ

Ս. ԵՐԿՐԻ ՀԱՅԵՐԸ

Թարգմանաբար կուտանք Eugène Roger Ֆրանչիսկեան Ուխտէն Միաբանի մը (frère) հետեւեալ գրութիւնը, քաղուած իր Ս. Երկիրը կամ Աւետեաց Երկիրը (La Terre Sainte ou Terre de Promission) գործէն, տպագրուած 1646ին, Բարիդի մէջ:

Eugène Roger ապրած է ԺՁ. դարու վերջն ու ԺԷ. դարու առաջին կիսուն, ազգաւ Ֆրանսացի, ուսած է բժշկութիւն, վիրաբուժութիւն և գեղագործութիւն: Բժիշկն էր Ֆախսը Էլ Տին Տիւրքիներու իշխանին, (ծնած 1572ին սպաննուած թուրք սուլթաններէ 1635ին), որուն ընկերակցած է բոլոր այն ճամբորդութիւններուն, որոնք իշխանը կատարած է զէպի Ափրիկէ, Ասիա և Եւրոպա:

Eugène Roger վեց տարիներ շնացած է Ս. Երկրին մէջ, և այս առթիւ գրած իր այս գործը, որուն մէջ կուտայ Ս. Երկրի նկարագրականը, կը խօսի Իսլամներու, Տիւրքիներու, Հրեաներու, Յոյներու, Եթովպացիներու, Հայերու, Նեստորականներու, Վրացիներու, Լատիններու և Մարոնիներու մասին առանձին գլուխներով:

Հետեւեալ հատուածը Ս. Երկրի Հայերուն վերաբերեալ մասն է գոր կուտանք Թարգմանաբար, իր շատ մը շահեկան կողմերուն համար:

Ս. Երկրի Հայերը

Հայերը ազդեցիկ և որոշ թիւ մը կը ներկայացնեն Երուսաղէմի մէջ, ուր երեք եկեղեցիներ ունին:

Առաջինը՝ Երուսաղէմի պարիսպէն դուրս, Սիոնի բարձունքին, Կայիափայի տան տեղւոյն վրայ: Երկրորդը՝ քաղաքէն ներս, Աննայի տան տեղւոյն վրայ: Իսկ երրորդը՝ Ս. Յակոբի գլխատման վայրը: Այս վերջինը իրենց իբրեւ Մայր Եկեղեցի կը ծառայէ, կոկիկ կերպով զարդարուած: Ունին նաեւ Ակեղաճաճ կոչուած դաշտը, ուր կը թաղեն Ս. Երկրին մէջ մեռնող իրենց ուխտաւորները⁽¹⁾: Աւելին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ երեք կամարակապներ ունին:

առաջինը՝ մատուռի վերածած, ուր Ս. Պատարագ և Ժամերգութիւն կը կատարեն. միւս՝ երկուքին մէջ, չորս կրօնաւորներ կը բնակին: Ունին նաև մատուռ մը, որ կառուցուած է այն վայրին վրայ ուր բաժնեւորացան (վիճակաւ) մեր Տիրոջ սրբազան զգեստները և Ս. Հեղինէի մատուռը: Կառուցած են նաև Բեթղեհէմի մէջ մեծ յարկարածին մը բնակութեան համար, կից Բեթղեհէմի մեր մեծ եկեղեցիին, որուն մէջ կը գտնուի նաև գերեզմանատունը⁽²⁾, որ հասարակաց կերպով կը գործածուի բոլոր քրիստոնեաներու, թէ՛ կաթողիկոսներու, և թէ՛ հերձուածողներու⁽³⁾ կողմէ: Գնած են նաև մեծ այգի մը Սորէքի ձորին մէջ⁽⁴⁾, Բեթղեհէմէն մէկու կէս մղոն հեռու, ուրկէ քաղուեցաւ խաղողի այն ողկոյզը՝ զոր երկու անձեր Մովսէսին տարին: Այս բոլոր վայրերուն տէրն են հայերը որոնք թիւով չորս-հինգ հարիւրը չեն անցնիր, և բոլորն ալ երուսաղէմի մէջ կը գտնուին: Ս. Երկրի մնացեալ մասերուն մէջ հազուադէպ է հանդիպել անոնց, բացի քանի մը պատահական վաճառականներէ և ուխտաւորներէ: Բոլորն ալ մեծ հակառակորդներն են Յոյներուն, ու անոնց հետ յարատե գոտութեան մէջ:

Անոնց դաւանանքը

Ս. Քաղաքին մէջ, եպիսկոպոս մը ունին, որ երուսաղէմի եպիսկոպոս կը կոչուի. ան կը հնազանդի մեծ կաթողիկոսին, որ իրենց պատրիարքն է, և կը մնայ Հայաստան. իսկ իր փոխանորդը երուսաղէմ՝ 25 կրօնաւորներով, որոնք կը բնակին վերոյիշեալ վայրերուն մէջ, իրենց եկեղեցիները կոկիկ զարդարուած են, պատկերներով և շատ մը կանթեղներով, և սակայն կը խորշին բարձրաքանդակ կամ կմբեայ պատկերներու գործածութենէն: Հերձուածող են⁽³⁾, պատարագը և Ժամերգութիւնը հայերէն լեզուով կը մատուցանեն, նոյն Ժամերուն, մեզի նման, բայց իրենց շարժական տօները մերիններուն հետ չեն զուգակցուիր, որովհետև յունական տոմարը գաղիպիր, որովհետև յունական տոմարը որդեգրած են: Կը նուիրագործեն անխմոր հացը, կլորած, քսան սուր մը մեծութեամբ, և կէս մատ հաստութեամբ, այս նշխարին վրայ դրոշմուած է խաչը, և նշխարին վրայ դրոշմուած է խաչը, և քանի մը հայերէն գիրեր: Սկիհին մէջ

չուր չեն խառներ նուիրագործման համար. իր բարձրաձայն պատարագ մատուցանեն, կրօնաւորները իրենց երգերուն ներգաշնակ ընթացքով, աշխարհականներու հետ, ծընծղաներ կը զարնեն:

Այս ծնծղաները պղինձէ պնակներու կը նմանին, սկաւառակի մը մեծութեամբ, իսկ ուրիշներ փնակներու (sistre) նման գործիքներով կը նուագեն⁽⁵⁾, որոնց ունկնդրութիւնը անասորժ չէ: Եկեղեցւոյ ամբողջ Ժամերգութիւնը ոտքի վրայ կը կատարեն, առանց նստելու և կամ կոթնելու, թէև իրենց արարողութիւնները մերիններէն աւելի երկարատե են, բայց երբ մտածական աղօթք (faire oraison) կ'ընեն, ծունկի կուգան. պատարագի ընթացքին գլուխին բաց կը թողուն, ինչ որ միւս բոլոր հերձուածողները չեն ըներ:

Հայերու կենցաղին խոսութիւնը

Թէ կրօնաւորները և թէ աշխարհականները, արտաքինով աստուածաբան կը ձեւացնեն իրենք զիրենք, որովհետև, երբ անոց հետ խօսուի Աստուածորդւոյն կեանքին, մահուան և տառապանքներու մասին, իսկոյն կը սկսին լալ, և ուժգնութեամբ իրենց կուրծքին զարնել, նմանութիւն մը ստեղծելով այն պատկերներուն հետ, որոնք կը ներկայացնեն այս խորհուրդները: Բոլոր արեւելեքցիներէն աւելի խստակրօն են: Եպիսկոպոսները և կրօնաւորները երբեք միս չեն ուտեր, նոյնիսկ անհրաժեշտ պէտքի մը կամ տկարութեան պարագային: Բազմաթիւ պահքեր ունին, որոնց ընթացքին, մասնաւորաբար մեր Տիրոջ Ծննդեան և Յարութեան տօներու պահքերուն, ոչ կաթնեղէն, ոչ ձկնեղէն և ոչ ալ ձէթ կը գործածեն: Կրօնաւորները յաճախ կը բաւականանան հում խոտերով, որոշ պտուղներով, բանջարեղէններով ինչպէս, սիսեռ, բակլայ, սուպ, որոնք շուրի մէջ թրջելով կ'ուտեն, և ոչ ալ գինի կը խմեն այս չրջանին: Կը հանգչին գորգերու և փսիաթներու վրայ, ըստ թրքական սովորութեան՝ ծալապատիկ: Իրենց զգեստները կը նմանին Պենետիկտեան տարագին, բայց իրենց սրականգուղին տակ խոշոր գտակ մը ունին, զոր ոմանք մուշտակած են, իսկ ուրիշներ ոչ: Շատ լաւ ոտնամաններ ունին:

Գրիգոր Պատրիարք Պարոնսկի Գանձակեցի (1612-1645)

Հայ եպիսկոպոսները

Ահաւասիկ նկարը անոր՝ որ Երուսաղէմի եպիսկոպոս կը կոչուի⁽⁶⁾։ Նոյն ձեւով կը հագնին նաև իրենց մեծ կաթողիկոսը և միւս եպիսկոպոսները, բոլորն ալ երկար մազեր և մօրուք ունին, և պսակ մը իրենց գլխուն վրայ⁽⁷⁾, որ քիչ մը մեծ է հռոմէական քահանաներու ունեցածէն։

Հայ աբխազիկ ֆահանգներ

Աշխարհիկ քահանաները ամուսնացած են, և միւս աշխարհականներու նման կը հագուին, կը կրեն ճերմակ և կապոյտ գոյններով խայտարղէտ փաթթոցներ բայց երբ մտածական աղօթք կ'ընեն և կամ ժամերգութիւն, իրենց ուսերուն վրայ գեղակէ (camelot) քաղկակալ⁽⁸⁾ մը կը նետեն, որ կը կախուի մինչև իրենց փորը, կրօնաւորներու տարազը ևս մօտ է յոյն կրօնաւորներու տարազին։

Հայ կրօնաւորուհիները

Երուսաղէմի մէջ կան նաև հայ կրօնաւորուհիներ, որոնք երբեք վանարգիւլուած⁽⁹⁾ չեն, և չեն կատարեր Աստուածային պաշտամունք։ Երկար զգեստ մը կը հագնին, մութ կապոյտ կտակէ երկու cane-zou-ով (զգեստ կանանց առանց թեղանաց), և ունին սև քօղ մը իրենց գլխուն վրայ, կուսակրօն կեանք կը վարեն։ Իրենց ապրուստը կը շահին թէ՛ քանի մը պզտիկ աշխատանքներով և թէ՛ այն ողորմութիւններով որ ուխտաւորներէն կը ստանան։ Կան նաև հայ տիկիներ, որոնք իրենց բոլոր ինչքը նուիրած են կրօնաւորու և կրօնաւորուհիներու, ու կ'ապրին նպաստներով, և օրուան միացեալ մասը կը զբաղին Երուսաղէմի դռներուն մուտքը մաքրելով, հաւաքելով խիճերը, ինչ որ մեծ եռանդով կ'ընեն, որպէսզի քրիստոնեաները հասնելով այս Սուրբ Քաղաքը, կարենան բոլորիկ ոտքերով առանց վնասուելու քալել։

Իրենց եկամուսն

Մեծ կաթողիկոսի փոխանորդին նման, հայ եպիսկոպոսը, կրօնաւորները և կրօ-

նաւորուհիները, որոնք Երուսաղէմի մէջ կը գտնուին կ'ապրին իրենց հաւատակից և համազգի ուխտաւորներուն տուած նուէրներովը, Սուրբ Տեղեւոյ իրենց այցելութեան իրրև վարձատրութիւն⁽¹⁰⁾։ Անոնք այն յոյսը կը սնուցանեն թէ, անգամ մը որ բարեպաշտութեամբ այցելեն Ս. Գերեզմանը և Գողգոթայի Ս. Լեռը, չեն կրնար դատարարուիլ այլևս, երբեմն ուխտաւոր մը, հազար զահեկանի գումար մը կուտայ, ուրիշներ՝ ամբողջ իրենց հարստութիւնը։ Այս ձեւով, Երուսաղէմի հայ կրօնաւորները, նիւթապէս ապահովուած են, եւ այս պարագան կ'օգտագործեն կաշառելու թուրքերը, ձեռք ձգելու համար այսինչ կամ այնինչ իրենց փափաքած իրաւունքը, և ասոր համար երբեք դրամ չեն խնայեր, մանաւանդ երբ որևէ բան ձեռնարկեն միւր և Յոյններուն դէմ, մինչև այն աստիճան որ, տակաւին վերջերս ութ հարիւր սէքին⁽¹¹⁾ (sequin) տուած են Երուսաղէմի Ղաթիին (Bacha an Cady) արտօնուելու համար, երկու կանթեղներ կախելու միջիններուն կարգին, Բեթղէնէմի մսուրին մէջ, ինչ որ իրենց շնորհուեցաւ, նախ քան մեր արգիլիլ կարենալը⁽¹²⁾։ Գարամանիի (Caramanie), Նաթոլիի (Natholie), Սուրիոյ (Syrie) և Քաղղէաստանի հարուստ վաճառականներու մեծամասնութիւնը, որոնք Պարսկաստանի հետ, ազամանդի, ակնեղէններու, և արժէքաւոր կերպասներու առեւտուր կ'ընեն, հայ են, և կը բնակին վերոյիշեալ գաւառներուն մէջ։ Այդ քաղաքներուն մէջ եկեղեցիներ և մենաստաններ ունին, որոնց համար մեծ տուրքեր կը վճարեն թուրքերուն։ Մեզի հղթարաւ սիրաբար կ'ընդունին իրենց վանքերը, և կը թոյլատրեն մեզ իրենց խորաններուն վրայ պատարագ մատուցանել, այն աստիճան որ, զմեզ միւս բոլոր քրիստոնեաներէն վեր կը դասեն։

Նոյն իսկ Երուսաղէմի մէջ, ամէն գիշեր հանգստեան աղօթքները երբ կ'երգենք, և կէս գիշերին, երբ կը սկսինք առաւօտապաշտօնը, մեր մատուրնին մէջ, Ս. Յարութեան մէջ բնակող հայ կրօնաւորներէն մին, կը հագուի քահանայական շապիկը և շուրջառը, և կուգայ խնկարկելու մեր խորանը ուր կը հանգչի Ամենասուրբ Հաղորդութիւն, և ապա կարգով կ'երթայ

խնկարկելու միւս համայնքներուն⁽¹³⁾։ Գիւղեր կամ ցերեկ, երբեք չեն թերանար այս արարողութեան մէջ. նոյն գործողութիւնը կը կրկնեն նաեւ երբ մեզի առանձին կամ թափօրով հանդիպին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ. նախ կանգ կ'առնեն և մինչև մեր անցնելը, մեզ կը խնկարկեն։

Ճիշդ է նաեւ որ, արեւելքի բոլոր քրիստոնեայ հերձուածողներէն, հայերը ամենէն փոյթեաւորն են, մաքուր իրենց եկեղեցիին մէջ, լաւագոյնս քաղաքակրթուած և դաստիարակուած, և հայերէն շատ քիչ անգամ թրքացողներ կ'ըլլան։

Թրգմ.

ԵՂԻԱ ՍՐԿ. ՁՂՋԱՆԵԱՆ

1) Սոյն դաշտագետինը այսօր ևս մաս կը կազմէ Ս. Աթոռի սեպհականութեանց, կը գտնուի Սիսի հարաւը՝ հանդիպակաց բարձունքին վրայ, եւ պատմականօրէն կը համապատասխանէ Ակեղղամայ այն դաշտագետինին, որ հրեայ քահանայապետներ զննցին, Յուդայի 30 արժաթներով, Հռոմասին մէջ կը գտնուի կիսափուշ լինութիւն մը, որուն առաստաղի բացուածքէն վար կ'իջնէին երուսաղէմի հայազգի մեռելները, մինչև 1658 թուականը, երբ կը գնուի մեր Ս. Փրկչի ներկայ գետինը և կը վերածուի գերեզմանատան (Սաւաթ, Պատմ. Երուսաղէմի, Ա. հատոր, էջ 591)։

2) Դէպի Ս. Եննդեան այրին ներքեւը տարածուող քարայր մը, որուն մուտքը կը գտնուի Բեթղէմի մեր վանքին պարտէզին յարակից Յունաց վանքի փոքր պարտէզին մէջ, որ մերիւնէն կը զատուի հաստակառոյց ցանկապատով մը, կառուցուած մերձաւորաբար 1651ին, Աստուածատուր Գ. պատրիարքի օրով, առաջը առնելու համար Յունաց այն մտադրութեան, որով խել կ'ուզէին պարտէզին հայապատկան մասն, ու Բեթղէմի մեր լուսարարին սենեակը և ներքնամասը, կ'երեւի թէ Պարոնտէրի օրերուն՝ մեր վանքի սահմանէն ներս կը գտնուէր նաեւ Յունաց վանքի փոքր պարտէզն ու անոր գերեզմանատունն-այրը։

3) Զարամիտ արտայայտութիւն մը Հռոմի և անոր ամէն տեսակի վարձկաններուն յատուկ, որոնց համար հերձուածողներ են բոլոր անոնք որոնք չեն ենթարկուիր Հռոմի հակաքրիստոնեան տիրապետական ձգտումներուն, իր ուղղափառութեան և Քրիստոնէական ոգւոյն հարազատութեան մէջ պայծառ Հայոց եկեղեցւոյ դաւանանքը, կրնայ ըլլալ տակաւին լուսեղէն առաջնորդը աշխարհիկ չիլ հետաքրքրութիւններու եղծանաւած, Քրիստոնէական կրօնի կարծեցեալ կեդրոններուն, ուր Քրիստոսի սէրէն աւելի տիրական է նենգ ատելութիւնը՝ յանուի

Քրիստոնէութեան «խոստովանող»ի պսակ զգեցած ու-Հռոմէական եկեղեցիներու նկատմամբ։

4) Ակնարկութիւն Բեթղէմի մօտ «Պարոնտէր» այգիին, գնուած Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքէն։

5) Կ'ակնարկէ մեր քաղցներուն։

6) 1631ին նկարուած սոյն պատկերը կը ներկայացնէ Դանձակեցի Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքը, որուն պատրիարքութեան օրերը (1612-1645) ոչ միայն կը զուգարկի յօղուածի հեղինակին երեսուղէմ գտնուած օրերուն, այլև նկարին դիմագիծը կը ներկայացնէ նոյն այն դիմագիծը որ ունի Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ զբաղուող Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքին նկարը։

7) Պսակ, Ֆրանչիսկեան կրօնաւորներու գանգին վերև կ'ըստնէ ամիլուած մասը, լստ հեղինակին, մենք ևս ունեցած ենք այդ օրերուն նոյն սովորութիւնը։

8) Ակնարկութիւն մեր փիլոսին։

9) Վանարդիւում կրօնաւորները կամ կրօնաւորահինները անոնք են որոնք կ'ուխտեն ցմահ զուրս չելլել վանքէն։

10) Դարպաս։

11) Արեւելքի մէջ գործածուած փոփոխական արժէքով ռուկի զրամ մը։

12) 1621 թուականին Ս. Երկրին Ֆրանչիսկեան կրօնաւորները կ'ուզեն խափանել Բեթղէմի Եննդեան այրին մէջ մեր պատարագելու և կանթեղներ կախելու հնաւանդ իրաւունքը, Պարոնտէր այս առթիւ դիմած է Պոլիս և Սուլթան Մուսթաֆա Ա.-էն ստացած է մեր սոյն իրաւունքները պաշտպանող հրովարտակ մը, որով դարձեալ կախած ենք Ս. Այրի մեր կանթեղներն ու շարունակած պատարագելու մեր սովորութիւնը, կաշառքները տրուած են պարզապէս պաշտպանելու համար մեր արդէն իսկ ունեցած իրաւունքները՝ Յոյն կամ լատին միաբանութիւններու յափշտակութիւններէն, առանց երբեք ունենալու ուրիշները զրկելով իրաւասութիւններ ձեռք ձգելու Յոյներուն կամ լատիններուն յատուկ չարամտութիւնը, վերի ակնարկութիւնը պարզապէս արդիւնքն է Հռոմէականներու յատուկ զրպարտող հակումներուն, և կը հակասէ հեղինակին այս յօղուածին մէջ իսկ մեր մասին ունեցած լաւ արտայայտութիւններուն, իբրեւ փոյթեաւորն, մաքուր, լաւագոյնս քաղաքակրթուած ու դաստիարակուած, հզնազգեաց, խոտակեաց, աստուածավախ ժողովուրդ։

13) Իրաւունք մը որ ցարդ կը պահենք։

